

The Interest Theory as the Basis for the Rights of the Deceased

Mahmoud Kazemi¹, Mohammadsaeid Sajedi²

1. Corresponding Author, Associate Professor, Islamic and Private Law Department, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran, Email: Makazemy@ut.ac.ir

2. PhD in Private Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran, Email: Sajedi@ut.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Manuscript received:
3 December 2024
final revision received:
12 May 2025
accepted:
21 July 2025
published online:
22 April 2026

Keywords:

Deceased, Interests of the deceased, Interest Theory, Symbolic Existence, The Right, Utilitarianism.

Abstract

There are significant philosophical and legal disagreements regarding the basis for recognizing the rights of deceased persons. Traditionally, two major theories—the Will (Choice) Theory and the Interest Theory—have been proposed in this regard. The present article aims to examine the justification for recognizing the rights of the deceased on the basis of the Interest Theory. According to this theory, since deceased persons continue to possess certain interests, they must consequently enjoy rights capable of protecting and securing those interests. By expanding the category of right-holders, the Interest Theory does not confine the realm of rights solely to living human beings. Rather, it maintains that some interests persist beyond an individual's biological life, and that the holder of such interests possesses rights that protect all or part of those continuing interests. Nevertheless, these rights do not necessarily endure to the same extent as during the individual's lifetime; depending on the nature of the interest and the substance of the right in question, they may continue for either a longer or shorter period and remain subject to legal protection. In its evolutionary development, this theory has ultimately led to and become associated with the concept of "symbolic existence."

Cite this article: Kazemi, Mahmoud; Sajedi, Mohammadsaeid.(2026) "The Interest Theory as the Basis for the Rights of the Deceased", *Private Law Studies*, 56(1): 87-116. DOI: 10.22059/JLQ.2026.386455.1007962

Introduction

The question of whether deceased persons can possess rights has long been among the most challenging issues in legal philosophy and moral theory. Traditional legal systems generally assume that legal personality ends with death; therefore, a deceased individual can no longer hold rights or obligations. This assumption is reflected in many legal systems, including Iranian law, where legal capacity is usually understood to terminate upon death. However, despite the formal end of legal personality, many contemporary legal systems continue to recognize and protect certain interests associated with deceased persons. Examples include the protection of bodily integrity after death, respect for burial wishes, enforcement of wills, preservation of reputation, and the continuation of moral rights in intellectual property.

The persistence of these protections poses an important theoretical problem: if the deceased no longer exist as legal persons, on what basis can these protections be justified? In response, legal philosophers have proposed various theories concerning the nature and foundation of rights. Two of the most influential approaches are the Will Theory and the Interest Theory. According to the Will Theory, rights are grounded in the autonomy and freedom of the right-holder and require the capacity to exercise choice or control over duties. In contrast, the Interest Theory argues that rights exist primarily to protect significant interests or benefits belonging to an individual.

This article focuses on the Interest Theory as the most convincing basis for recognizing the rights of the deceased. According to this theory, rights are justified whenever an individual possesses interests important enough to impose duties upon others. Some human interests persist beyond biological death, such as interests in reputation, dignity, testamentary wishes, bodily integrity, and symbolic legacy. Consequently, the deceased may still be regarded as holders of certain rights. The theory therefore expands the category of right-holders beyond living human beings and acknowledges that some interests survive the end of physical life.

The article also distinguishes between traditional and modern interpretations of the Interest Theory. Classical utilitarian thinkers such as Jeremy Bentham and John Stuart Mill primarily justified posthumous protections on the grounds of social utility and the prevention of harm to living persons. Modern theorists, including Joseph Raz, Matthew Kramer, Neil MacCormick, and Daniel Sperling, have developed broader approaches

that recognize the independent moral relevance of deceased persons themselves. These scholars emphasize continuing interests, symbolic existence, and the deceased's ongoing membership in the moral community of humanity.

The main objective of this study is to explain how the Interest Theory justifies posthumous rights and to demonstrate that it provides a stronger foundation for the rights of the deceased than competing theories, especially the Will Theory.

Methodology

This research employs a descriptive-analytical method based on legal philosophy, ethics, and comparative jurisprudence. The research also adopts a comparative legal approach by examining examples from Iranian law and broader legal systems.

Conclusions

The study concludes that the Interest Theory provides the most persuasive philosophical and legal basis for recognizing rights of the deceased. Unlike the Will Theory, which depends on autonomy and the ability to exercise choice, the Interest Theory focuses on protecting significant interests. Since many human interests survive death, the end of biological life does not necessarily eliminate all grounds for rights.

The research demonstrates that deceased persons may continue to possess interests in reputation, dignity, bodily integrity, testamentary wishes, and symbolic identity. Harm inflicted on these interests may undermine values central to the person's life and identity. Furthermore, the deceased remain symbolically connected to society through memory, legacy, family relations, and cultural identity. In this sense, they continue to belong to the moral community of humanity even after death.

The article also concludes that modern interpretations of the Interest Theory are more successful than classical utilitarian approaches in explaining posthumous rights. While traditional theorists primarily justified these rights on the grounds of benefits to living persons, modern theorists recognize the deceased themselves as morally relevant subjects. Concepts such as symbolic existence and continuing moral membership provide a stronger ethical basis for legal protection after death.

Nevertheless, posthumous rights are not absolute or unlimited. Their duration and scope depend on the nature of the relevant interests and the

extent to which those interests remain socially meaningful. Some rights, such as protection of reputation or moral rights in intellectual property, may endure for a long period, whereas others may gradually fade over time.

Ultimately, the Interest Theory adeptly broadens the conventional scope of legal rights by acknowledging that certain human interests transcend corporeal existence. Within this paradigm, the deceased are perceived not merely as subjects of reverence but as ongoing possessors of morally and legally substantial interests meriting safeguarding.

نظریه منفعت، مبنای پذیرش حق برای درگذشتگان

محمود کاظمی^۱، محمدسعید ساجدی^۲

۱. نویسنده مسئول: دانشیار گروه حقوق خصوصی و اسلامی دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، رایانامه: Makazemy@ut.ac.ir

۲. دانش‌آموخته دکتری حقوق خصوصی دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، رایانامه: Sajedi@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۹/۱۳

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۲/۲۳

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۴/۳۱

تاریخ چاپ:

۱۴۰۵/۲/۱

کلیدواژه‌ها:

حق درگذشته، وجود نمادین، فایده‌گرایی، رگذشتگان، منفعت درگذشتگان.

در خصوص مبنای پذیرش حق برای درگذشتگان به لحاظ فلسفی و حقوقی اختلاف نظرهای زیادی وجود دارد. در این زمینه به طور سنتی دو نظریه انتخاب(اراده) و منفعت مطرح بوده است. هدف از این نوشتار بررسی چرایی پذیرش حقوق درگذشتگان بر بنیاد نظریه منفعت است. مطابق این نظریه، چون فرد درگذشته دارای منافع است، پس برای حمایت و تضمین آن منافع، باید از حقوقی برخوردار باشد. این نظریه با توسعه دایره صاحبان حق، قلمرو حقوق را مختص انسان زنده ندانسته و بیان می‌دارد که منافی وجود دارند که وجود آنها طولانی‌تر از مدت حیات شخص است و دارند این منافع، از حقوقی برخوردار است که از تمام یا برخی از این منافع حمایت می‌کند؛ البته این حقوق به اندازه زمانی که شخص زنده بوده، نیست و بسته به نوع منفعت و محتوای حقوق موردنظر، ممکن است در مدت زمان طولانی‌تر یا کوتاه‌تری وجود داشته و مورد حمایت باشد. این نظریه در سیر تحولی خود به نظریه «وجود نمادین» منتهی و موسوم شده است.

استناد: کاظمی، محمود؛ ساجدی، محمدسعید (۱۴۰۵). «نظریه منفعت، مبنای پذیرش حق برای درگذشتگان». *مطالعات حقوق خصوصی*.

DOI: <https://doi.com/10.22059/JLQ.2026.386455.1007962>. ۸۷-۱۱۶ (۱)۵۶

© نویسندگان.

ناشر: موسسه انتشارات دانشگاه تهران

یادداشت سردبیر: به دلیل اینکه آقای دکتر محمود کاظمی یکی از پدیدآورندگان این مقاله بوده و هم‌زمان سردبیر این نشریه نیز می‌باشند فرایند داوری به شکل مستقل توسط آقای دکتر مجید غمامی (سردبیر مهمان) مدیریت شده است و آقای دکتر محمود کاظمی (سردبیر فصلنامه) هیچ‌گونه دخالتی در فرایند داوری، تصمیم‌گیری و پذیرش نهایی مقاله نداشته‌اند.

مقدمه

از دیدگاه حقوقی وجود شخص طبیعی با مرگ پایان می‌پذیرد و پیش فرض همگان آن است که او دیگر نمی‌تواند دارای حق و تکلیف باشد. از دیدگاه سنتی و نظریه پذیرفته شده در نظام حقوقی ایران^۱ نیز به صورت پیش فرض، شخص به مجرد مرگ، شایستگی خود برای دارا شدن حق و تکلیف (اهلیت تمتع) را از دست می‌دهد و به تبع آن، اهلیت استیفاء هم نخواهد داشت. حسب دیدگاه اکثر فقیهان اسلامی (امامیه و اهل سنت) و بسیاری از حقوق‌دانان، مرگ پایان اهلیت تمتع و استیفاء و شخصیت حقوقی انسان است؛ چرا که متوفا قادر نیست به مطالبه حق و ادای تکلیف بپردازد و طرف حق و تکلیف نخواهد بود. این بدان معناست که پس از مرگ نمی‌توان برای او حقی قائل شد.

اما مطالعات جدید و ضرورت‌های اجتماعی ثابت کرده که نباید مرگ را پایان بخش حیثیت انسانی افراد محسوب کرد و احترام به مردگان و گرمی‌داشتن یاد آنها در تمامی ادیان، و نظام‌های حقوقی مختلف نشان از اعتقاد به بقای حیثیت و شخصیت انسانی بعد از مرگ و پذیرش حقوق برای متوفا است (مظهر قراملکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۸۴؛ ادیبی، الشریف و آرش پور، ۱۴۰۲: ۲۳-۲۴).

این ایده که آیا موجودی غیر از انسان زنده می‌تواند صاحب حق باشد، ایده‌ای جدید است و در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی توجه بسیاری از اندیشمندان و فلاسفه حقوق را به خود مشغول کرده است. اما پرسش بنیادین آنست که چه معیار ذهنی و اخلاقی برای تعریف موجود دارای حق و تکلیف وجود دارد و بر چه مبنای فلسفی و نظری می‌توان برای انسان در گذشته حقی قائل شد. آیا بدان معناست که شخصیت انسان برای بعد از مرگ همچنان باقی است و باید نظریه سنتی که مرگ را پایان شخصیت انسان می‌دانست را به کنار نهاد. این موضوع در حقوق همانند سایر علوم مورد توجه قرار گرفته است.

چنان‌که می‌دانیم دیدگاه سنتی در نظام‌های مادی‌گرا، مرگ را پایان وجود انسانی می‌دانست. پیش‌زمینه‌ی فکری چنین نظریه‌ای، اندیشه‌های مادی‌گرایی است که مرگ را مترادف با عدم و نابودی انسان می‌داند. بر اساس این نظریه، وجود و هستی منحصر به زندگی مادی و این دنیایی است. هرچه مانع لذت‌جویی انسان می‌شود، نامطلوب و مضر است (Bradley, 2009: 43-44).

در مقابل، نظریاتی که نسبتاً جدید است مرگ را پایان زندگی مادی انسان می‌داند، اما پایان حقوق شخص ندانسته و معتقد است آدمی پس از مرگ از حقوقی برخوردار است که

۱. ماده ۹۵۶ قانون مدنی.

نظام حقوقی باید از آن حمایت کند. این دیدگاه که مستلزم پذیرش شخصیت برای انسان متوفا است باید بر مبنای نظری و فلسفی توجیه شود. برای توجیه این دیدگاه دو مبنای عمده مطرح شده، که عبارتست از «نظریه منفعت»^۱ و «نظریه انتخاب یا اختیار یا اراده»^۲. به طور خلاصه بر مبنای نظریه منفعت، «ب» تنها در صورتی در برابر «الف» مکلف است و «الف» حق دارد از «ب» انجام تکلیفی را طلب کند که هدف از تحمیل این تکلیف، سود رساندن به «الف» یا افزایش منفعت او باشد. بر مبنای «نظریه انتخاب»، «ب» زمانی در برابر «الف» مکلف می‌شود که «الف» اختیار داشته باشد تا «ب» را ملزم به انجام تکلیف کند یا از آن صرف‌نظر نماید. به عبارت دیگر، وجود اختیار در «الف» برای الزام یا انصراف، شرط اساسی ایجاد تکلیف برای «ب» محسوب می‌شود (والدرون، ۱۳۸۱: ۵۳) این نظریه، که ریشه در فلسفه ایده‌آلیسم^۳ آلمانی و نظریات اندیشمندانی چون کانت^۴ و هگل^۵ دارد، شخصیت را تجلی اراده آزاد و خودآگاهی انسان می‌داند. این نظریه، با محور قراردادن اراده، انسان را از یک دریافت‌کننده منفعل، به یک عامل فعال و حاکم بر سرنوشت حقوقی خویش ارتقاء می‌دهد. نقطه قوت اصلی این نظریه، توانایی آن در تبیین ساختار دوجانبه حقوق خصوصی، به ویژه در قراردادهاست؛ جایی که حقوق و تکالیف متقابل، محصول تلاقی اراده‌های آزاد دو شخص است.

در نظام‌های حقوقی، پاره‌ای از حقوق مورد حمایت به اشخاصی تعلق دارند که دیگر در قید حیات نیستند؛ از جمله مقررات مربوط به ارث، وصیت، تصرف در اموال متوفا یا صیانت از شخصیت و حیثیت او پس از مرگ. با وجود این، کمتر به مبنای نظری این احکام پرداخته شده است؛ به‌ویژه آن‌که شخص متوفا از نظر جسمانی، دیگر موضوع حق یا طرف دعوا محسوب نمی‌شود.

از این جهت، نظریه‌پردازی (از جمله نظریه منفعت یا شخصیت نمادین) می‌تواند چارچوبی برای تحلیل و توجیه این نوع احکام حقوقی فراهم آورد. این پرسش که چگونه می‌توان احکام حقوقی و حمایت‌های قانونی پس از مرگ را بر پایه نظریه منفعت (منافع فردی یا اجتماعی) توجیه کرد، اهمیتی بنیادین در ارزیابی فلسفی و کاربردی برخی نهادهای حقوقی دارد. بررسی این مسئله، نه تنها به فهم بهتر مبنای احکامی مانند وصیت، اعتبار اراده شخص درگذشته و محدودیت‌های تصرف بازماندگان و... کمک می‌کند، بلکه می‌تواند افق‌های تازه‌ای در بازاندیشی نسبت میان حق، منفعت و تداوم شخصیت حقوقی فرد پس از مرگ را بگشاید.

-
1. Benefit/ Interest Theory
 2. Choice/ Will Theory
 3. Idealism
 4. Immanuel Kant
 5. Friedrich Hegel

در زمینه حقوق درگذشتگان پیش از این پژوهش‌های خوبی انجام شده که از جمله می‌توان مقالات «بهره‌برداری تجاری از شهرت درگذشتگان»^۱، «مسئولیت مدنی ناشی از ورود زیان بدنی به متوفا»^۲، «امکان سنجی شناسایی جامعه به عنوان صاحب حق نسبت به حریم خصوصی درگذشتگان...»^۳، «بررسی تطبیقی تداوم حقوق پس از مرگ و امکان طرح نظریه شخصیت حقوقی متوفا»^۴ را نام برد. اما در این مقالات به مبانی فلسفی و نظریه‌های بینادین که توجیه‌کننده پذیرش حق برای متوفا است پرداخته نشده است.

در این پژوهش نظریه منفعت، تاریخچه و سیر تحول و جنبه‌های مختلف آن به عنوان مبانی توجیه‌کننده حقوق درگذشتگان، مورد بررسی قرار گرفته است. این نظریه در نهایت منجر به طرح و پذیرش «شخصیت نمادین» برای درگذشته از سوی برخی اندیشمندان معاصر غربی شده است.

۱. مفهوم و تاریخچه نظریه منفعت

۱.۱. مفهوم نظریه منفعت

طبق نظریه منفعت، قواعد حقوقی که برای اشخاص جعل حق می‌کنند موجب ارتقاء رفاه صاحب حق از طریق جلب منافع برای وی، می‌شوند. ارزش اخلاقی یک عمل تنها بر اساس میزان اثری که در افزایش لذت و کاهش درد و رنج دارد، سنجیده می‌شود. به عبارت دیگر، هر عملی که بیشترین لذت و کمترین رنج را برای بیشترین تعداد افراد فراهم کند، از نظر اخلاقی ارزشمندتر تلقی می‌شود (خوانساری و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۳۰).

از دیدگاه نظریه منفعت، وقتی «الف» صاحب حق محسوب می‌شود که «ب» مکلف به انجام یا عدم انجام عملی باشد که منفعت «الف» در آن باشد. تضمین این منفعت از سوی نظام حقوقی، رابطه حق و تکلیف میان «الف» و «ب» را ایجاد می‌کند. از این رو، تنها کارکرد و هدف ایجاد حق، پیشبرد سود و منفعت دارنده آن و ایفای تکلیف لازم‌الاجراء به نفع او است. در این دیدگاه، حقوق فردی و اجتماعی باید بر مبنای حفاظت از منافع افراد شکل گیرد (قاری سیدفاطمی، ۱۳۸۲: ۲۸).

این نظریه تأکید دارد که وجود منفعت برای ذی‌نفع، برای ایجاد حق کافی است و برای دیگران وظیفه‌ای اخلاقی و حقوقی ایجاد می‌کند که برخلاف آن منفعت عمل نکنند. در صورت عدم احترام به این منافع، ذی‌نفع دچار صدمه می‌شود. مطابق این دیدگاه، درگذشتگان

1. https://lawresearchmagazine.sbu.ac.ir/article_87103.html.
2. https://jlq.ut.ac.ir/article_62620.html.
3. https://lps.journals.umz.ac.ir/article_3490.html.
4. https://csiw.qom.ac.ir/article_2631.html.

را می‌توان مانند افرادی در وضعیت زندگی نباتی دانست که با کمک دستگاه‌های احیا زنده‌اند؛ آن‌ها همچنان دارای منافی هستند و همین وجود منافع ایجاب می‌کند تا آنها از حقوقی بر خوردار گردند. طبق این نظریه، تکالیفی که شخص اختیار اسقاط یا الزام به آن را نداشته باشد، در صورتی نسبت به آنها صاحب حق است که هدف از تحمیل آن افزایش منافع او باشد (والدرون، همان: ۵۳). بنابراین، با توجه به این که این نظریه به منافع اهمیت می‌دهد و حق را در خدمت منفعت دارنده آن تعریف می‌کند، می‌تواند به راحتی حقوق اسقاط‌ناپذیر مانند حق بر عدم شکنجه یا حق بر عدم بردگی را توجیه کند. این دیدگاه نشان می‌دهد که حقوق افراد وابسته به انتخاب‌ها و اراده آن‌ها نیست، بلکه بر مبنای منافع ذاتی و مشروع افراد استوار است. از این رو، در مواردی که نظریه اراده نمی‌تواند پاسخگو باشد یا ناکارآمد می‌شود، نظریه منفعت به شکلی کارآمدتر، برای توجیه حقوق شخص و دفاع از این حقوق نقش مؤثری ایفا می‌کند (شفیعی سردشت، ۱۳۹۴: ۲۳۰-۲۲۹).

بر اساس این نظریه، درگذشتگان نیز مانند افراد زنده، دارای منافی هستند که این منافع باید مورد حمایت نظام حقوقی قرار گیرند، زیرا عدم تحقق این منافع می‌تواند بر رفاه اشخاص حتی پس از مرگ تأثیر منفی بگذارد و آنان را دچار آسیب کند. این نظریه بر دو اصل استوار است:

نخست، برای ذی‌حق بودن، وجود منفعتی که حق از آن حمایت کند کافی است. دوم، توانایی فرد در تقاضا یا چشم‌پوشی از اعمال حق، شرط لازم برای صاحب‌حق بودن نیست. به عنوان مثال، فرد زنده در شهرت نیکوی خویش منفعتی دارد و این منفعت ممکن است حتی پس از مرگ نیز ادامه یابد. اگر کسی پس از مرگ فرد، شهرت او را خدشه‌دار کند، به این منفعت لطمه وارد کرده و در نتیجه، رفاه فرد کاهش می‌یابد و به او آسیب وارد می‌شود. زیرا شهرت شخص فقط مربوط به زمان حیات او نیست و پس از مرگ نیز ادامه خواهد داشت (میرشکاری، ۱۳۹۸: ۹۸).

این نظریه برای اعطای حق، معیاری عینی^۱ ارائه می‌دهد و بر خود حق تأکید و تمرکز دارد نه بر صاحب حق؛ در حالی که در معیار ذهنی^۲ بر موافقت و رضایت صاحب حق تأکید می‌شود (نظریه اراده و انتخاب). در این خصوص می‌توان شخص درگذشته را با یک بیمار ناتوان ذهنی مقایسه نمود که هیچ اراده و اختیاری برای تصمیم‌گیری در مورد شیوه درمانش ندارد؛ بر اساس معیار عینی، انتخاب روش درمانی صرفاً بر اساس بیشترین منافع بیمار انتخاب و اجرا می‌شود و موافقت بیمار و شرایط ذهنی او مدنظر قرار نمی‌گیرد. بدیهی است بر اساس معیار عینی و

1. Objective.
2. Subjective.

معیار « بیشترین منافع » حقوق درگذشتگان در گستره بیشتری تأمین خواهد شد. فرجام این نظریه آنست که متوفا از شخصیت نمادین برخوردار است و بر مبنای آن می تواند دارای حقوقی باشد که باید آن را محترم شمرد.

۲.۱. پیشینه تاریخی نظریه منفعت

ریشه‌های فلسفی نظریه منفعت در مکتب اصالت سودمندی یا فایده‌گرایی^۱ است که پیشینه آن به آرای برخی فیلسوفان مانند ارسطو، شافتسبری^۲، هاجسن^۳، باتلر^۴، اپیکور^۵، هلوتیوس^۶ و هیوم^۷ برمی‌گردد (اسمارت، ۱۳۹۲: ۲۶۵). نظریه منفعت، به عنوان یکی از مفاهیم اساسی در فلسفه اخلاق و حقوق، پیشینه‌ای دیرینه در اندیشه بشری دارد. در فلسفه یونان باستان، ارسطو با تکیه بر مفهوم سعادت^۸ زندگی مطلوب را زندگی مبتنی بر فضیلت و عقلانیت می‌دانست، که در عین حال به پیامدهای کنش‌ها نیز توجه داشت (Aristotle, 1985: 1097). اپیکور نیز با تأکید بر لذت‌گرایی، هدف رفتار اخلاقی را دستیابی به لذت پایدار و دوری از رنج تعریف کرد و با این کار، نخستین شکل‌های فکری فایده‌گرایی را بنا نهاد (Epicurus, 1994: 54-57).

در دوران مدرن، این اندیشه به صورت منسجم‌تری در آثار متفکرانی چون توماس هابز نمود یافت. هابز در کتاب « لویاتان »^۹ انسان را موجودی منفعت‌طلب و خودخواه می‌داند که برای فرار از وضعیت غریزی و ناامن، به قرارداد اجتماعی و ایجاد نظم حقوقی تن می‌دهد. به این ترتیب، مفاهیم مربوط به منفعت فردی و امنیت جمعی، به عنوان بنیان مشروعیت نظم حقوقی معرفی شده است.

جرمی بنتام، یکی از مهم‌ترین نظریه‌پردازان فایده‌گرایی در دوران مدرن، نظریه منفعت را به گونه‌ای بنیادین وارد عرصه حقوق کرد. وی در اثر خود با نام « مقدمه‌ای بر اصول اخلاق و قانون‌گذاری »، اصل فایده را مبنای ارزیابی درستی یا نادرستی قوانین معرفی کرده و معتقد است که هر قاعده حقوقی باید در جهت بیشینه‌سازی لذت و کاهش رنج برای بیشترین تعداد

-
1. Utilitarianism
 2. Shaftesbury
 3. Hutcheson
 4. Butler
 5. Epicurus
 6. Helvetius
 7. Hume
 8. Eudaimonia
 9. Leviathan

افراد باشد. (Bentham, 1789: 1-3) این نظریه، تأثیر فراوانی در اصلاح قوانین کیفری و سیاست‌گذاری عمومی در قرن نوزدهم بر جای گذاشت.

جان استوارت میل، ضمن پذیرش چارچوب کلی اندیشه بنتام، بر لذت‌های برتر یا عقلانی تأکید می‌کرد. او در کتاب «فایده‌گرایی»، لذت‌های ذهنی، اخلاقی و فکری را در مرتبه‌ای بالاتر از لذت‌های جسمانی قرار داد (Mill, 1861: 8-10). همچنین در اثر مهم دیگر خود «در باره آزادی»، با تکیه بر «اصل ضرر» حدود مشروع مداخله دولت در آزادی‌های فردی را مشخص نمود و بدین‌وسیله نظریه منفعت را وارد مباحث حقوق عمومی و حقوق بشر کرد (Mill, 1859: 9).

در قرن بیستم، جوزف رز^۱ با تأکید بر نقش منفعت در توجیه حقوق، به نحوی دقیق‌تر نشان داد که حقوق، حتی در صورت عدم وجود ذی‌نفع آگاه، می‌توانند از منظر ساختاری و نهادی توجیه شوند، اگر تأثیر آن‌ها بر منافع مستقیم یا غیرمستقیم قابل اثبات باشد (Raz, 1986: 166). با این حال، برخی اندیشمندان حقوقی نسبت به ناکارآمدی فایده‌گرایی در توجیه هنجاری قواعد حقوقی انتقاداتی بیان کردند. هربرت هارت در کتاب مفهوم حقوق، ضمن پذیرش نقش پیامدها در تحلیل قواعد، بر این نکته تأکید می‌کرد که حقوق صرفاً ابزار دستیابی به منافع جمعی نیست، بلکه ساختاری هنجاری و الزام‌آور دارد که باید به‌طور مستقل بررسی شود (Hart, 1961: 79-88).

رونالد دورکین، از منتقدان سرسخت فایده‌گرایی، نظریه منفعت را به دلیل ناتوانی در حفاظت از حقوق فردی در برابر اراده اکثریت، ناکافی می‌دانست. او معتقد بود که حقوق باید به‌عنوان اصولی مستقل از ملاحظات صرفاً فایده‌محور در نظر گرفته شوند و در موارد تعارض با منافع عمومی نیز اولویت داشته باشند (Dworkin, 1977: 90-100). اندیشه منفعت‌گرایی، که حق و تکلیف را بر مبنای منفعت توجیه می‌کرد، در نهایت منجر به طرح و پذیرش «شخصیت نمادین» برای درگذشته از سوی برخی اندیشمندان و توجیه حقوق او شد که در ادامه مبنای نظری آن را بیان می‌کنیم.

۲. مبنای نظریه منفعت در توجیه حقوق درگذشتگان

با توضیح مختصری که در ارتباط با نظریه منفعت و امکان توجیه حقوق درگذشتگان بر مبنای آن ارائه شد، در ادامه به رویکردهای متفاوت نظریه منفعت به عنوان توجیه‌کننده حقوق

1. Joseph Raz.

درگذشتگان می‌پردازیم. نظریه منفعت با توجه به رویکرد نظریه‌پردازان آن به دو دسته سنتی و مدرن قابل تقسیم است که در ادامه به بررسی مهم‌ترین آن‌ها می‌پردازیم.

۱.۲. رویکرد سنتی نظریه منفعت

جرمی بنتام و جان استوارت میل از مشهورترین نظریه‌پردازان فلسفه حقوق و طرفدار نظریه منفعت در خوانش سنتی آن هستند. آنها درگذشتگان را نیز از صاحبان حق و مشمول اصل فایده و ضرر می‌دانند که در ادامه نظریه آنها به طور جداگانه بررسی می‌کنیم.

۱.۱.۲. نظریه جرمی بنتام^۱

جرمی بنتام، حقوقدان و فیلسوف انگلیسی قرن هجدهم میلادی، به عنوان یکی از برجسته‌ترین مفسران مکتب سودگرایی و به عقیده بسیاری از اندیشمندان، بنیان‌گذار این مکتب شناخته می‌شود. او چهره شاخص در رویکرد سنتی نظریه منفعت بود. بنیاد مکتب سودگرایی، که توسط بنتام در اواخر قرن نوزدهم میلادی شکل گرفت، بر اصل «سود» یا «بیشترین سعادت» استوار است. بنتام در این باره می‌نویسد: «منظور از اصل سود آن است که هر عملی بر اساس افزایش یا کاهش که در سعادت فرد ایجاد می‌کند، ارزیابی شود» (Bentham, 1970: 219).

از دیدگاه بنتام، منفعت به هر ویژگی یا خصوصیتی در یک شیء یا عمل گفته می‌شود که بتواند نفع، لذت، خیر یا خوشی ایجاد کند یا از بروز بدبختی، درد، شرّ یا ناخوشی برای خود فرد یا دیگران جلوگیری کند. بنتام حق را بر اساس منفعت و سود حاصل از تکلیف تعریف می‌کند. وی بر این باور است که هر قانونی به طور هم‌زمان، حق و تکلیف را در یک پیوند دوسویه ایجاد می‌کند. از آنجا که تکلیف در ذات خود برای طرف مقابل (صاحب حق) سود و منفعت به همراه دارد، از همین سود و منفعت در این پیوند به عنوان حق تعبیر می‌شود (Bentham, 1970: 220). در تفکر بنتام، حق‌ها به طور اساسی با منفعت و سود مرتبط هستند. به این معنا که هر کسی از تکلیفی بهره‌مند شود یا منفعتی از آن به دست آورد، دارای حق محسوب می‌شود. طبق نظریه جرمی بنتام، جسد باید به عنوان یک شیء مفید محسوب شود. در صورتی که جسد، نگهداری شود و تحت مطالعه و بررسی قرار گیرد، می‌تواند خدمات اخلاقی، سیاسی، اقتصادی، تبارشناسی، معماری، هنری و... داشته باشد. این نظریه بیش‌تر بر حقوق انسان بر جسم و جسد خویش و آسیب‌های وارده به جسد انسان تأکید داشت و حقوق دیگری که

1. Jeremy Bentham.

ممکن است برای شخصیت معنوی متوفا فرض شود (از جمله حقوق ناشی از مالکیت فکری، یا حیث و شرف او) را مدنظر قرار نمی‌دهد.

۲.۱.۲. نظریه جان استوارت میل^۱

نظریه جان استوارت میل، فیلسوف برجسته انگلیسی، تحت تأثیر افکار جرمی بنتام است. او، همانند بنتام هدف نهایی و انگیزه اصلی تمام انسان‌ها را دستیابی به بالاترین میزان خوشبختی، ایجاد لذت و دوری از درد و رنج می‌داند. میل نیز منفعت و عمل خوب را مترادف با لذت می‌داند، اما دیدگاه او کاملاً با بنتام یکسان نبود. او دایره مفهوم لذت را از لذت‌های مادی و محسوس که مورد تأکید بنتام بود، گسترش داد و به لذت‌های معنوی و ذهنی نیز توجه کرد. نوآوری میل در این بود که تلاش کرد به کمک اصول روان‌شناسی و مفهوم تداعی معانی در روان‌شناسی، نشان دهد که رفتار نوع‌دوستانه چگونه برای افرادی که به دنبال لذت شخصی خود هستند، می‌تواند لذت‌بخش باشد. به عقیده او، انسان نمی‌تواند درد و لذت دیگران را مستقیماً احساس کند و تصور انسان از لذت یا رنج دیگران در حقیقت، بازتابی از تجربه‌های شخصی او است که با تصور فرد دیگری تداعی یافته است. جان استوارت میل همچنین میان لذت‌های پست‌تر، که به زعم او لذت‌های حیوانی هستند، و لذت‌های برتر که به انسان اختصاص دارند، تمایز قائل شده است. او منفعت و سود انسان را در گسترش توانایی‌های انسانی، از جمله عقل، منطق و عشق به حقیقت و زیبایی، تا بیشترین حد ممکن می‌داند (کاپلستون، ۱۳۸۸: ۴۳). میل محتوای نظریه خویش در مورد اصل ضرر را به این شکل بیان کرده است: «تنها هدفی که بر اساس آن می‌توان به درستی و به حق، برخلاف خواست و اراده فردی اعضای یک جامعه اعمال قدرت کرد، جلوگیری از آسیب‌رساندن به دیگران است. خیر و صلاح خود فرد (چه جسمانی و چه اخلاقی) نمی‌تواند دلیل موجهی برای این اقدام باشد» (میل، ۱۳۸۵: ۴۳-۴۴).

طبق نظریه میل، هم بر مبنای «اصل ضرر»^۲ و هم «اصل سود و فایده»^۳ ممکن است درگذشتگان صاحب حق محسوب شوند. وی متعلق اصل ضرر را تنها اعمال ناظر به دیگری برمی‌شمرد. بنا بر اصل ضرر، چون آسیب یا ایراد ضرر بر درگذشته ضرر و خطری را متوجه دیگران می‌کند، می‌توان آنها را نیز از صاحبان حق محسوب نمود. همچنین از نظر میل، اصل فایده یا سود نیز ناظر بر اعمال دیگران است و چون امکان سود و فایده دیگران از درگذشته متصور بوده و منفعت وی منجر به سود و منفعت دیگری می‌شود، از منظر اصل سود یا فایده

1. John Stewart Mill
2. Harm Principle
3. Interest Principle

نیز می‌توان درگذشته را صاحب حق قلمداد نمود. بنابراین، با توجه به اصل ضرر در صورتی که رفتارهای ناظر به درگذشته (به شرط آسیب‌رساندن به وی)، منتج به ضرر یا آسیب به دیگری شود، این رفتارها باید محدود شده و در قلمرو محدودیت‌های آزادی افراد محسوب گردد و در مقابل اگر رفتارهای فرد ناظر بر ایراد ضرر به خود درگذشته بوده یا ایراد ضرر به وی منتج به آسیب یا ضرر دیگری نباشد، ارتکاب چنین رفتارهایی را نمی‌توان محدود نمود و مرتکبین آن را نباید مسئول دانست.

جان استوارت میل، با گسترش مفهوم منفعت و تأکید بر کرامت انسانی و ارزش‌های اخلاقی، چارچوب جامع‌تری نسبت به بنتام برای توجیه حقوق درگذشتگان ارائه می‌دهد. بر اساس دیدگاه او احترام به حقوق درگذشتگان مانند حفظ قبور و جلوگیری از بی‌حرمتی به اجساد، می‌تواند به‌عنوان بخشی از منفعت عمومی و اخلاقی جامعه توجیه شود. با این حال، نظریه میل همچنان وابسته به مفهوم منفعت برای دیگران و جامعه است و نمی‌تواند حقوق مردگان را کاملاً مستقل از نفع جامعه تعریف کند. به علاوه همان‌طور که ملاحظه می‌شود این نظریه بیشتر ناظر بر حقوق زندگان و جامعه است و در واقع از مجرای سود یا ضرر به درگذشته حقوقی را برای اشخاصی که زنده هستند توجیه می‌نماید و ناظر بر خود درگذشته، به‌عنوان صاحب حق، نمی‌باشد.

۲.۲. رویکرد مدرن نظریه منفعت

چنان‌که گفته شد، خوانشی مدرن از نظریه منفعت مطرح شده که بر مبنای آن می‌توان درگذشتگان را نیز از صاحبان حق قلمداد نمود که در ادامه به بررسی آن می‌پردازیم.

۱.۲.۲. نظریه جوزف رز^۱

یکی از خوانش‌های مدرن نظریه منفعت توسط جوزف رز، فیلسوف حقوقی معاصر، در کتاب «اخلاق آزادی»^۲ ارائه شده است. رز در این تفسیر تأکید دارد که حق با تکلیف ملازمه ندارد. از دیدگاه او، حق به‌عنوان یک دلیل و توجیه برای تکلیف عمل می‌کند و نه به‌عنوان امری که به‌طور طبیعی مستلزم وجود تکلیف برای دیگری باشد. بر اساس این دیدگاه، رفاه یا منفعت صاحب حق به‌عنوان دلیلی برای الزام و مکلف دانستن فرد دیگر عمل می‌کند (شفیعی سردشت، ۱۳۹۴: ۲۲۹). از این رو، برای آن که فردی صاحب حق باشد، آن حق باید به‌گونه‌ای با رفاه و منفعت او مرتبط باشد. رز در تعریف خود از حق چنین بیان می‌کند که «الف حق دارد، اگر و

1. Joseph Raz.
2. The Morality of Freedom.

تنها اگر او بتواند حق داشته باشد، و بر اساس تمامی ملاحظات، یکی از جنبه‌های رفاه او (یا منفعت او) دلیل کافی برای مکلف دانستن دیگری است» (Raz, 1984: 195-199). رز معتقد است که این دیدگاه که برای هر حق تکلیف ملازمی وجود دارد، صحیح نیست. او توضیح می‌دهد که حق فرد نه لزوماً تکلیف دیگری، بلکه دلیل و توجیهی برای تکلیف فرد دیگر است. رز همچنین به نقد این نگرش می‌پردازد که حق هر فرد باید به‌طور خودکار منجر به ایجاد تکلیف برای دیگران شود. در این نظر، حق فرد دلیلی برای وجود تکلیف است، که اگر ملاحظات دیگری که آن را بی‌اثر کند وجود نداشته باشد، می‌تواند توجیه این امر باشد که دیگران تکلیفی دارند. در این نظریه رز بر نقش منفعلانه صاحبان حق (در مواردی که آنان به‌عنوان کسانی که از انجام تکالیف توسط دیگران سود می‌برند، در نظر گرفته می‌شوند) تأکید دارد. برخلاف نظریه اراده، که در آن افراد صاحب حق به‌عنوان منتفعان فعال تکالیف تحمیلی به دیگران شناخته می‌شوند (Harel, 2004: 195).

رز دو بیان از نظریه منفعت دارد:

در بیان نخست، منفعت را دلیل وجود حق و حق را سبب به وجود آمدن تکلیف می‌داند. او در این زمینه می‌گوید: «الف تنها زمانی حق دارد... که سود و منفعتی متعلق به او که مربوط به جنبه‌ای از خوشبختی‌اش باشد، سبب ایجاد تکلیف برای دیگران شود» (Raz, 1986: 166). بنابراین، منفعت صاحب حق، هم دلیل اثبات حق برای دارنده و هم دلیل وجود تکلیف برای مکلف است. در نتیجه از نگاه رز، هم نظریه‌ای که تکلیف را دلیل وجود حق می‌داند و هم دیدگاه بنتام که حق و تکلیف را دارای پیوندی دوسویه می‌داند، رد می‌شود. طبق تعریف جوزف رز، توجیه ایجاد تکلیف بر عهده شخص دیگر، به برخی از جنبه‌های رفاهی صاحب حق ربط دارد. اما مبنای اخلاقی رابطه بین رفاه فرد و تحمیل یک تعهد به انجام عمل یا خودداری از آن، طبق این تعریف مشخص نیست. هم چنین نمی‌توان توضیح داد که گستره رفاه فرد برای دارا بودن حق چقدر است و چه کسی باید آن را مشخص کند (طالبی، ۱۳۹۰: ۱۰۷-۱۰۶). با این بیان، جوزف رز «حق» را وابسته به هر نوع منفعتی نمی‌داند. از نظر او، تنها منافعی که به‌عنوان جنبه‌ای از خوشبختی انسان شناخته می‌شوند، می‌توانند باعث ایجاد حق برای صاحب آن و تکلیف برای دیگران شوند. او خوشبختی را بنیادی‌ترین دلیل وجود حق دانسته و آن را معادل رفاه و زندگی بهتر تعریف می‌کند (Raz, 1986: 289).

در بیان دوم از نظریه منفعت، رز شرط جدیدی به تعریف خود اضافه می‌کند؛ به نظر او: «تکلیف ناشی از حق باید موجب حفاظت یا افزایش منفعت صاحب حق شود» (Raz, 1986: 183). تفاوت این بیان با بیان نخست در این موضوع است که اگر انجام تکلیف توسط مکلف، منفعتی بیشتر برای صاحب حق ایجاد نکند، بر اساس بیان نخست همچنان حق وجود دارد؛ اما

طبق بیان دوم، حقی وجود نخواهد داشت زیرا منفعتی برای صاحب حق افزایش نیافته است. طبق نظر یکی از اساتید دانشگاه هاروارد، نظریه بنتام با بیان دوم جوزف رز هماهنگ‌تر است؛ زیرا صاحب حق در نظریه بنتام باید از تکلیف نفع ببرد و اگر انجام تکلیف سود بیشتری را ایجاد نکند، صاحب حق از این تکلیف نفعی نمی‌برد (Kamm, 2002: 476).

در هر صورت مطابق این نظر، به ویژه بر اساس بیان نخست آن، برای حفظ رفاه شخص در گذشته تا حدی که ممکن بوده و دارای ارزش غایی باشد، او نیز می‌تواند صاحب حق محسوب گردد. این نظریه، منفعت را به منافع غیرمستقیم توسعه می‌دهد و می‌تواند در مواردی مانند احترام به جسد درگذشتگان، اجرای وصیت و حفظ شهرت آنها حقوق درگذشتگان را توجیه کند؛ با این حال، به وضوح بیان نمی‌کند که چه نوع منفعتی دارای ارزش غایی است و باید مورد حمایت قرارگیرد و چه کسی باید تصمیم بگیرد که این منافع به اندازه کافی مهم هستند تا حقوقی برای درگذشتگان ایجاد کنند. این ابهام می‌تواند باعث تفسیرها و نتایج متفاوتی شود.

۲.۲.۲. نظریه متیو کرامر^۱

رویکرد دیگری از نظریه منفعت توسط متیو کرامر (فیلسوف حقوقی معاصر) ارائه شده است. کرامر دو فرض برای نظریه خود ارائه می‌کند؛ نخست، دارا بودن واقعی یک حق برای محافظت از یک یا چند مورد از منافع شخص، شرط ضروری اما ناکافی است؛ دوم، صلاحیت و اختیار صاحب حق برای مطالبه یا چشم‌پوشی از اجرای یک حق، برای صاحب حقی که دارای این حق می‌باشد، نه کافی است و نه ضروری و اثری بر وجود یا عدم وجود حق ندارد. در مقایسه با جوزف رز، که بر آن چه صاحب حق از دارا بودن حق به دست می‌آورد تأکید دارد، طبق نظریه منفعت ارائه شده توسط کرامر، اثر حق بر صاحب حق مورد توجه است، یعنی تمرکز روی حق است نه صاحب حق. با این همه، هر دو فرض در مورد منفعتی که باید به‌عنوان حقوق قانونی حفظ شوند، از نظر ارزش‌گذاری اخلاقی بی‌طرف هستند. همان‌طور که کرامر خاطر نشان می‌سازد: در «نظریه منفعت» هیچ معیاری برای «ارزش‌گذاری یک منفعت» وجود ندارد (Kramer, 2001a: 30).

کرامر، رویکردی بنیادی‌تر برای حقوق پس از مرگ ارائه کرده است. پیشنهاد او این است که وضعیت اخلاقی فردی را که انتساب حقوق به او مورد نظر است، به صورت ضمنی یا صریح در نظر بگیریم و به تحقیق و بررسی پیرامون اهمیت اخلاقی شباهت‌ها و تفاوت‌های بین او و یک فرد مسلم صاحب حق، مثلاً یک فرد بزرگسال ناتوان ذهنی، بپردازیم. این توصیه کرامر، نتایج نامشخصی به همراه دارد. از یکسو، مردگان بر خلاف یک بزرگسال ناتوان ذهنی،

1. Matthew Kramer.

نه جاندار هستند نه احساساتی دارند؛ آن‌ها از چرخه زندگی جدا شده‌اند و زمانی که احقاق حقوق آنها بررسی می‌شود، محیط پیرامون خود را احساس نمی‌کنند و یا از آن مطلع نیستند. مردگان برای همیشه هوشیاری خود را از دست می‌دهند. مردگان برخلاف حیوانات نمی‌توانند دردی را حس کنند یا از آسیب فیزیکی رنج ببرند. با این همه، مردگان برخلاف جنین، قبلاً در این دنیا زندگی کرده‌اند و انسان‌های کامل بوده‌اند و زمانی زنده (شخص)، دارای شخصیت و صاحب حق بوده‌اند. آنها زمانی برخلاف اشیاء، توانایی تجربه و پاسخ به محرک‌های محیطی پیرامون خود دارا بوده‌اند. برخلاف گیاهان، عکس‌العمل و پاسخ مردگان به دنیای بیرون نه تنها یک بازخورد جسمانی، بلکه یک تفکر (بازتاب) بوده است که این روند یک حالت ذهنی خودآگاهی و خودشناسی است. مهم‌تر از همه، مردگان از طریق نام، ظاهر و خاطراتی که مختص آنها است، قابل شناسایی هستند. مردگان (و به‌ویژه افراد تازه فوت شده) به خوی، شکل و رنگ منحصر به فرد خود شناخته می‌شوند. آنها از طریق ویژگی‌های خاص خود به زندگی نمادین ادامه می‌دهند و حتی پس از مرگ، همچنان به لحاظ معنوی دارای شخصیت و در ذهن دیگران زنده هستند. همچنان مورد محبت، عشق، رحم، تفر، خوشحالی، رضایت و قدردانی دیگران قرار می‌گیرند. از این نظر شباهت آن‌ها به افراد زنده ناتوان ذهنی، بسیار زیاد است. مردگان هنوز به جامعه اخلاقی انسان‌ها تعلق دارند و در اثر مرگ، وابستگی آنها به این گروه اخلاقی، از بین نمی‌رود (Kramer, 2001a: 33).^۱

این دیدگاه به اهمیت فاصله‌ی زمانی بین تاریخ فوت و بقاء یا عدم بقای منافع شخص می‌پردازد؛ بدین توضیح که اگر از زمان مرگ شخص زمان زیادی گذشته باشد، احتمال باقی‌ماندن منافع او کم‌تر است ولی اگر مدت زیادی از مرگ نگذشته باشد احتمال بقای منفعت بیشتر است. در مورد مدت زمان وجود حقوق پس از مرگ، کرامر بیان می‌دارد: «با تأکید بر اجزای زندگی پس از مرگ، به عنوان مثال، تأثیر مداوم شخص مرده روی افراد دیگر و وقوع رویدادهای مختلف، خاطرات او در ذهن افرادی که او را می‌شناخته‌اند یا او آنها را می‌شناخته و دارایی و اموالی که جمع کرده و یا وصیت کرده یا موفق به این کار نشده، می‌توانیم بر ایده‌ای که طبق آن مرده هنوز وجود دارد (در اذهان زنده است) تأکید کنیم.... بنابراین در مدت مشخصی می‌تواند به لحاظ اخلاقی شبیه شخص قبل از مرگ خود باشد» (Kramer, 2001a: 49-50). همچنین ر.ک به (Kramer, 2001b: 49-50).

۱. آموزه‌های دین اسلام هم حاکی از این است که انسان با اعمالی که در زمان حیات انجام داده، بعد از مرگ شناخته شده و حسب مورد زنده است. سعدی، شاعر معروف زبان پارسی نیز در خصوص انسان‌های نکو رفتار گفته‌است: سعدیا مرد نکو نام نمیرد هرگز / مرده آنست که نامش به نکویی نبرند.

یک دیدگاه دیگر برای تعیین مدت زمان حقوق پس از مرگ، تعیین محتوای آن حقوق است. طبق این دیدگاه، حقوقی که از اقدامات متوفا یا وعده‌هایی که او داده یا به او داده شده به وجود می‌آیند، تا زمان بقای آثار آن تعهد یا عمل، اثر حقوقی دارند و موجب فرض حق برای او می‌شوند. از سوی دیگر، حقوق مرتبط با منافع متوفا برای تشخیص او به عنوان فردی خاص با شخصیت منحصر به فرد، تا زمانی که ویژگی‌های شخصی متوفا (مثلاً ظاهر خاص بدن، ظاهر کلی و شخصیت خوب یا بد او) به راحتی توسط دیگران شناسایی یا دانسته شود، معتبر خواهد بود. در نهایت، حقوق مرتبط با عضویت صرف متوفا در جامعه اخلاقی انسانی، آثار حقوقی به همراه دارد که از انگیزه ما برای گنجاندن افراد متوفا در این گروه اخلاقی ناشی می‌شود؛ دوام چنین حقوقی بسیار طولانی‌تر از سایر حقوق پس از مرگ است (Sperling, 2008: 86).

مردگان، بخشی از جامعه اخلاقی ما هستند. اعضای یک جامعه اخلاقی برای آگاهی از عضویت خود در آن گروه یا تأیید آن، لازم نیست شناخت یا آگاهی به این موضوع داشته باشند. برای طبقه‌بندی اخلاقی به‌عنوان انسان، کافی است اشخاص کنونی یا گذشته (قابل شناسایی) به‌عنوان بخشی از این جامعه اخلاقی باشند. مردگان ایده آل اجتماعی یکسان (مشترک) را حفظ می‌کنند. در این نظر دو روش برای ایجاد جوامع اخلاقی ارائه شده است: از طریق قرارداد صریح بین اعضا یا از طریق یک ترتیب اجتماعی که هر یک از اعضای آن، از تلاش اعضای دیگر بهره‌مند می‌شود. وصیت‌نامه‌ها، کارت اهدای عضو و تعهدهایی که به نفع مردگان داده شده یا مردگان متعهد شده‌اند، انواع خاصی از قراردادهای صریح هستند. الزام احترام به افراد در طول زندگی آنها و پس از مرگشان، ترتیب اجتماعی ضمنی است که نسل‌های گذشته، حال و آینده از آن بهره‌مند می‌شوند (Golding, 1972: 96).

این ایده که مردگان هنوز بخشی از یک جامعه فرهنگی و اخلاقی هستند، از سوی نظریه‌پردازان دیگر بدین صورت مطرح شده که: «اگرچه آنها مرده‌اند، عضویت و تعلق آنان به یک جامعه خاص به‌طور کامل لغو نمی‌شود و به همین دلیل مردگان می‌توانند دارای منافع باشند» و به این نتیجه رسیده‌اند که از برخی جهات، شما پس از مرگ شخصیت خود را از دست می‌دهید و به همان اندازه که بخشی از یک جامعه باقی می‌مانید، حتی اگر مرده باشید هنوز یک شخص باقی می‌مانید. بهترین جلوه باقی‌ماندن در جامعه، در این حقیقت نهفته است که ما میراثی از خود به جا می‌گذاریم، چه مادی (از طریق ارث و وصیت اموال و دارایی)، چه معنوی (یادآوری می‌شویم، به ما فکر می‌کنند و به ما اشاره می‌کنند) یا هر دو (Brecher, 2002: 119).

علاوه بر آن، همان‌طور که برخی استدلال کرده‌اند، زمانی که زنده‌ایم متمایل به ترک میراث و انتقال آن به بازماندگان هستیم. همچنین یادآوری ما پس از مرگ، چیزی است که به خاطر عملکرد و اعمال گذشته خویش، شایسته آن هستیم. از این نظر، ما می‌خواهیم در پرتوی آن‌چه در گذشته انجام داده‌ایم و نوع شخصیتی که داشته‌ایم، یادآوری شده یا به موجودیت نمادین خود ادامه دهیم. آرزوی ما برای یادآوری صحیح و درست پس از مرگ، خواسته‌ای است که وقتی زندگی ما در گذشت ارزیابی می‌شود. بر این اساس، رویدادهای پس از مرگ که به مردگان آسیب وارد می‌کنند، بد هستند زیرا این خواسته‌ی ارزیابی عادلانه را نقض می‌کنند. این موضوع می‌تواند توجیهی برای اعطای حقوق به درگذشتگان باشد و این نتیجه‌گیری منطقی به نظر می‌رسد که ویژگی‌های اخلاقی فرد درگذشته (یا سوژه انسانی)^۱ او را به صاحب حق احتمالی یا حتی واقعی تبدیل می‌کند (Bellioti, 1979: 206).

۳.۲.۲. نظریه مک کورمیک^۲

نوع پیچیده‌تر نظریه منفعت، توسط نیل مک کورمیک ارائه شده است. او به سه ویژگی برای قواعد حقوقی اعطای حق اشاره کرده است: نخست، چنین قواعدی باید به کالایی (مزایا/سود/منفعت) مربوط باشد که معمولاً (اما نه لزوماً همیشه) برای انسان مفید و خوب است؛ دوم، منفعتی که حق می‌خواهد تأمین نماید برای تک تک افراد طراحی شده است. در نتیجه، قواعد حقوقی اعطای حق باید در مورد استفاده جداگانه هر فرد از کالا باشد نه به‌عنوان اعضای یک گروه؛ سوم، این قواعد باید از افراد صاحب حق حفاظتی را فراهم سازد که گستره این حفاظت باید به اندازه‌ای باشد که شامل همه انواع حقوق (حقوق به معنای خاص، آزادی، قدرت و امنیت) گردد (MacCormick, 1979: 204-205).

مک کورمیک در جایی دیگر، دو شرط برای قواعد اعطای حق تعیین می‌کند: برای انتساب حق درمان «الف» به همه اعضای گروهی از دارندگان حق (به‌عنوان مثال مردگان، کودکان، حیوانات و غیره)، ابتدا فرض می‌شود که نخست، «الف» در شرایط عادی، برای همه اعضای گروه خوب و مفید است؛ دوم، «الف» کالایی است که از چنان اهمیتی برخوردار است که انکار آن یا محروم کردن هر یک از اعضاء از آن، اشتباه است (MacCormick, 1982: 160). مطابق این نظر، چنانچه حقی برای تمامی مردگان خوب باشد و از چنان اهمیتی برخوردار باشد که انکار آن حق اشتباه تلقی شود، مردگان نیز می‌توانند از آن حق برخوردار باشند. یکی از ویژگی‌های برجسته این نظریه، تأکید بر اعطای حق به افراد به‌صورت جداگانه است. این

1. Human Subject
2. Neil MacCormick

ویژگی در مورد درگذشتگان قابل توجه است، زیرا نشان می‌دهد که هر متوفا دارای حقوق مشخص و متمایزی است که نباید به‌عنوان بخشی از یک گروه بزرگ‌تر نادیده گرفته شود. همچنین مک کورمیک تأکید می‌کند که قواعد اعطای حق باید حفاظت کافی را برای صاحب حق فراهم کند. این نکته می‌تواند به‌خوبی توجیه‌گر قوانینی باشد که از میراث معنوی و مادی درگذشتگان محافظت می‌کنند مانند حمایت قانونی از حقوق معنوی نویسندگان درگذشته و حفظ اصالت آثار و جلوگیری از تغییر غیرمجاز در آن‌ها یا اجرای وصیت متوفا.

به نظر می‌رسد که نظریه مک کورمیک بیشتر ناظر بر توجیه وجود تعهدات اخلاقی یا قانونی در مقابل صاحبان حق است. از طرف دیگر معیار صحیح و کاملی برای ارزیابی میزان اهمیت حقوق و همچنین معیار اشتباه بودن انکار این حقوق ارائه نمی‌نماید. به علاوه، این نظریه به طور دقیق مشخص نمی‌کند که حقوق درگذشتگان تا چه مدت پس از مرگ باقی می‌ماند.

۳. نظریه وجود نمادین

برخی از نظریه پردازان معاصر،^۱ با استفاده از مفهوم سوژه انسانی (که پیش‌تر در نظریه کرامر گفته شد)، نظریه «وجود نمادین»^۲ یا «شخصیت نمادین» را برای توجیه حقوق درگذشتگان مطرح کرده‌اند. مطابق این نظریه وجود شخص در دنیا دارای جنبه‌های مختلفی است؛ جنبه ای مادی یا جسمانی است؛ یعنی، موجودیت به شکل مجموعه‌ای از سلول‌ها، بافت‌ها و اندام‌هایی که به طرز پیچیده‌ای تحت کنترل سیستم عصبی هستند. جنبه‌ی دیگر شامل موجودیت غیرمادی می‌شود؛ یعنی موجودیت به شکل اعتباری و انتزاعی؛ یعنی وجود او به عنوان یک «شخص»، «یک انسان»، «عضوی از جامعه انسانی» یا «سوژه انسانی» (Sperling, 2008: 81-86). مطابق این نظر، منافع انسان چهار دسته‌اند: منافع قبل از تولد، منافع دوران زندگی، منافع پس از مرگ^۳ (مانند منفعت حاصل از احترام پس از مرگ به اراده متوفا در مورد دفن جسد او، منفعت حاصل از حفظ یاد فرد پس از مرگ به عنوان انسان با ویژه‌گی‌های خاص، وصیت، بیمه عمر، اهداء عضو، در اختیار نهادن بدن متوفا برای انجام پژوهش‌های پزشکی) و منافع دائمی که هم مربوط به دوران زندگی هستند هم پس از آن (مانند منفعت حاصل از محبت یا احترام از سوی دیگران، منفعت ناشی از عدم نقض تعهدات شخص، منفعت حاصل از یکپارچگی بدن فرد و احترام به حریم خصوصی و شهرت او). ارزش و حقوق شخص، فراتر از زمان زندگی او است و

1. Daniel Sperling.
2. Symbolic Existence
3. Posthumous Interests

برخی از منافع که به او تعلق دارند، پس از مرگ او همچنان تأثیر گذار خواهند بود. بر این اساس شخص (سوژه انسانی) که صاحب منافع دائمی است، ممکن است در اثر اعمال دیگران، حتی پس از مرگ صدمه ببیند و از این جهت قابل حمایت است (Sperling, 2008: 13-14). به عبارت دیگر مرگ، پایان بخش حیثیت انسانی فرد محسوب نمی‌شود و احترام به متوفیات و گرامی داشتن یاد آنها، دلالت بر بقای محدود شخصیت حقوقی و حیثیت انسانی آنها پس از مرگ دارد (ادیبی، الشریف و آرش پور، ۱۴۰۲، ص ۹). بر این مبنا برای فرد بعد از مرگ یک شخصیت نمادین فرض شده و برای او حقوقی قائل شده و از منافع او حمایت می‌شود. نظریه وجود نمادین در رویه قضایی کشورهای دیگر در پرونده‌های مختلفی انعکاس یافته است:

الف) در پرونده بلاند، مجلس اعیان انگلیس حکم کرد که یک بیمار ناتوان ذهنی حق دارد از نظرگاه دیگران خوب در نظر گرفته شود و خانواده اش نیز به خوبی از او یاد کنند. این حق جدای از یادآوری و گرامی داشتن او هنگام مرگ، از سوی خانواده اش می‌باشد. مجلس اعیان این حق و منفعت را به پس از مرگ نیز تسری داده است: « اکثر افراد خواهان مرگی شرافتمندانه هستند و بی‌احترامی به مرگ آنها، از نظر ما اشتباه است، حتی زمانی که از این موضوع خبردار نمی‌شوند. به اجساد مردگان و یاد آنها احترام می‌گذاریم، زیرا فکر می‌کنیم اگر این کار را نکنیم، مرتکب خلافی علیه آنان شده و حقوق آنان را نقض کرده ایم. نمی‌خواهیم به تجزیه و تحلیل عقلانیت این احساسات پردازیم. این امر کفایت می‌کند که این احساسات در طرز فکر ما ریشه دارد و قانون نمی‌تواند این احساسات را نادیده بگیرد.»^۱

ب) در پرونده کروزان در آمریکا، دادگاه این گونه حکم داده است که منفعت شخص در این است که یاد و خاطره او به دلیل طولانی شدن و نامناسب بودن روند مرگش مورد بی‌احترامی قرار نگیرد. وی این منفعت را حتی تا پس از مرگ شخص نیز تسری می‌دهد و بر این باور است که «منفعت نانسی در زندگی... شامل منفعت او در این موضوع است که مردم (آنهايي که نظرشان برای او مهم است) پس از مرگش چگونه به او فکر می‌کنند... نحوه مرگ او بر نحوه یادآوری اش تأثیر می‌گذارد.»^۲

1. Airedale NHS Trust v. Bland (1993)

2. Cruzan v. Director, Missouri Department of Health (1990)

۴. نظریه منفعت و وجود نمادین در حقوق اسلام و ایران

نظام حقوقی اسلام نیز، کرامت و حرمت انسان را فارغ از زنده یا مرده بودن برای او در نظر گرفته است و برای متوفا نیز حرمت قائل است. منابع فقهی شیعه^۱ و اهل سنت^۲ سرشار از این احکام است. از جمله در قرآن کریم در آیه «يَتَوَفَّاكُم مَلِكُ الْمَوْتِ وَ...» (سوره سجده/۱۱ و سوره نحل/۲۸ و ۳۲) از «مرگ انسان» با واژه «وفات» (تحويل گرفتن) و نه «فوت» و از بین رفتن تعبیر شده است (اسفهدی، سلطانی و قبولی درخشان، ۱۳۹۹: ۱۶۶). در این نظام حقوقی احکامی در این خصوص قابل ذکر است: نظیر احترام متوفا، ادای حج و واجبات بدنی متوفا و خیرات کردن برای او، وجود اجماع نظری که دیه جنایت بر اموات را متعلق به خود متوفا دانسته و انتقال آن را به وراث منتفی میدانند و حرمت نبش قبر و جواز نبش قبر در موردی که جسد در گذشته در محلی دفن شده باشد که موجب هتک حیثیت او باشد؛ همچنین موارد دیگری مانند موردی که میتی را در محل فاضلاب و یا در محل جمع زباله دفن کرده باشند. (موسوی خمینی، ۱۳۹۲: ۱۰۵)، لزوم غسل نمودن، کفن نمودن و دفن جسد متوفا با احترام و بقای مالکیت متوفا بر ترکه در فرض دیون مستغرق (نجفی، ۱۳۶۲: ص ۳۶۸) که حکم ماده ۸۶۸ قانون مدنی نیز مؤید همین حکم است، مالکیت در گذشته بر مبیع در مورد فسخ توسط ورثه (انصاری، ۱۴۱۱: ۷۰)، مالکیت در گذشته در مواردی که سبب تملک پیش از فوت ایجاد شده و اثر آن پس از فوت محقق می شود و این مال جزئی از ترکه محسوب می گردد؛ مانند آن که توری برای صید بیندازد و پس از فوت صیدی در آن بیفتد (کرباسی، ۱۴۳۱: ۵۴).^۳ و احکام دیگر (رش: ادیبی، الشریف و آرش پور، ۱۴۰۲، ص ۶ به بعد)؛ این موارد می تواند بدان معنا باشد که انسان با مرگ از بین نمی رود، بلکه از عالمی به عالم دیگر منتقل می شود و به حیات واقعی و جاودانی می رسد. در حقوق اسلام احکام دیگری وجود دارد بر مبنای وجود شخصیت اعتباری برای متوفا قابل توجیه است (رش: کاظمی، ۱۴۰۰، ص ۵۳۱ به بعد).

در حقوق موضوعه ایران هم به تبع فقه اسلامی احکامی وجود دارد که حقوقی را برای درگذشتگان پیش بینی کرده است؛ از جمله: ۱- جرم انگاری جنایت بر میت و توهین به وی، موضوع مواد ۷۲۲ تا ۷۲۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲؛ به ویژه حکم تبصره ماده ۷۲۲ این قانون که بیان می دارد: «دیه جنایت بر میت به ارث نمی رسد، بلکه متعلق به خود میت

۱. یکی از مهم ترین روایات که در این خصوص شایان توجه است بیان می دارد که «إن حرمة الميت كحرمة الحي»؛ کلینی، ابوجعفر، الفروع من الکافی، ۱۳۶۷، جلد هفتم، چاپ سوم، دارالکتاب الاسلامیه، تهران، ص ۲۲۸ و ۳۴۹.

۲. برای مطالعه بیشتر در این خصوص در فقه اهل سنت رش: ابن رشد، محمد بن احمد (۲۰۱۵ م)، بدایة المجتهد و نهایة المقتصد، الطبعة الرابعة، المكتبة الشروق الدولية، مصر الجديدة.

۳. «و کذا اذا نصب شبکه فی حیاته فوقع فیها صید بعد وفاته فان هذه الامور تنضم الی التركة».

است»^۱. ۲- ادامه حقوق معنوی پدیدآورنده اثر (بدون محدودیت زمانی و مکانی) پس از مرگ وی، موضوع «قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان». ۳- حکم ماده ۴۹۷ قانون مدنی در مورد نفوذ عقد اجاره نسبت به منافع عین که پس از فوت موجر ایجاد می شود. ۴- حکم ماده ۸۴۶ قانون مدنی در مورد وصیت به منافع متجدده پس از فوت موصی. ۵- صحت اقرار به نفع میت، موضوع ماده ۱۲۶۷ قانون مدنی. ۶- مالکیت میت بر ترکه به قدر هزینه تجهیز او. ۷- حکم ماده ۸۴۳ قانون مدنی در مورد نفوذ وصیت نسبت به یک سوم اموال متوفا. ۸- حکم ماده ۴۱ قانون ثبت احوال در خصوص حق تقدم بر نام خانوادگی که این حق پس از مرگ نیز به وراثت درگذشته منتقل می شود. ۹- لزوم احترام به وصیت درگذشته در تعیین وصی برای صغیر موضوع ماده ۱۱۸۸ قانون مدنی. ۱۰- نفوذ وصیت درگذشته در خصوص اهدای عضو، موضوع «قانون پیوند اعضای بیماران فوت شده یا بیمارانی که مرگ مغزی آنان مسلم است». ۱۱- حکم ماده ۴۱۲ قانون تجارت در خصوص امکان صدور حکم ورشکستگی تاجر درگذشته تا یک سال پس از مرگ او.^۴

در منابع فقهی اگرچه مطابق شیوه سنتی فقهی، مبنای نظری این احکام بیان نشده و بیشتر بر مبنای و ادله نقلی آن احکام استنباط و تشریح شده است، اما از دقت در این احکام می توان نتیجه گرفت که به نظریه «شخصیت نمادین» نزدیک اند. به این معنا که از دیدگاه فقهی هم شخصیت فرد با مرگ او به طور کامل از بین نمی رود و بعد از مرگ نیز از آن حمایت شده و برخی از حقوق برای او جعل شده و به عبارتی برای متوفا «شخصیت نمادین» قائل می شوند.

نتیجه

یکی از مهم ترین مبانی فلسفی- حقوقی پذیرش حقوق برای درگذشتگان، نظریه منفعت است که به رفاه هر فرد و شرایط آن نظر دارد. در این نظریه، دارنده حق کسی است که دارای منفعت باشد و برای تأمین این منفعت برای او حقی در نظر گرفته می شود. این نظریه موجب توسعه دایره صاحبان حق می شود زیرا قلمرو حق را به سایر موجودات، غیرانسان زنده گسترش می دهد. مطابق این نظریه، هدف پذیرش حق حمایت از قدرت و اراده فرد نیست،

۱. برای مطالعه بیشتر در مورد احکام قذف ر.ش. : اسفهدی، سلطانی و درخشان، «بررسی حقوق معنوی میت با تأکید بر حکم حد قذف میت در فقه امامیه»، فصلنامه جستارهای فقهی و اصولی، (۶)، شماره پیاپی ۲۱، صص ۱۶۳-۱۹۴.
 ۲. ابن رشد در این خصوص بیان نموده است که: «وأما القدر فإن العلماء اتفقوا على أنه لا تجوز الوصية في أكثر من الثلث لمن ترك ورثته» (ابن رشد، بداية المجتهد و نهاية المقتصد، ص ۶۴۶).
 ۳. همچنین ر.ش. شهید ثانی، مسالك الافهام فی شرح شرایع الاسلام، ج دوم، ص ۲۷۴.
 ۴. برخی حقوق دانان در حاشیه ماده ۹۵۶ قانون مدنی بعضی از این موارد را به عنوان استثنائاتی بر حکم ماده ۹۵۶ قانون مدنی و شمه‌هایی از حقوق اشخاص درگذشته برشمرده‌اند. (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۷: ۴۷۹-۴۷۷)

بلکه هدف حفظ برخی منافع و مصالح مربوط به او است. در نظریه‌ی منفعت، حق را به‌عنوان امری می‌دانند که به صورت هنجاری از منافع شخص حمایت می‌کند و برای داشتن حق، توانایی و قدرت صاحب حق در تقاضای اعمال یا اسقاط آن را لازم نمی‌دانند و در نتیجه درگذشتگان را شایسته و سزاوار برخورداری از حق می‌دانند. این نظریه نسبت به نظریه انتخاب، وجود حقوق پس از مرگ را در موارد بیشتر و به‌طور سهل‌تری توجیه می‌کند.

در مورد توجیه حقوق درگذشتگان بین نظریه‌پردازان سنتی و مدرن نظریه منفعت، اختلاف نظرهایی وجود دارد. از دیدگاه نظریه‌پردازان سنتی، آن چه بیشتر مورد نظر است حقوق شخص درگذشته نسبت به جسد او است؛ اما نظریه‌پردازان مدرن، در توجیه حقوق درگذشتگان با رویکرد اخلاقی به موضوع موفق‌تر بوده‌اند. به نظر آنها مردگان می‌توانند از حقوقی با محتوای مرتبط با تجربیات گذشته و اشخاصی که بوده‌اند و بر مبنای عضویت ادامه دار آنها در جامعه اخلاقی انسانی، برخوردار باشند. علاوه بر این، مردگان از این حق برخوردارند که به عنوان همان افرادی که قبلاً زنده بوده‌اند، یا به بیان دیگر با موجودیت نمادین خود، شناخته شوند. این حقوق حداقل تا زمان حضور نمادین فرد متوفا بین زندگان وجود دارد و قابل حمایت است، اما ممکن است بسته به منافع و محتوای حقوق موردنظر، در مدت زمان طولانی‌تر یا کوتاه‌تری وجود داشته و سپس از بین برود.

مطابق این نظریه منافی وجود دارند که وجود آنها طولانی‌تر از مدت زندگی شخص است و دارنده این منافع، از حقوقی برخوردار است که همه یا برخی از آن منافع را محافظت کرده و ارتقا می‌بخشد. البته مردگان، به اندازه‌ی زمانی که زنده بوده‌اند، دارای حقوق نیستند.

نتیجه حاصل از این نظریه، آن است که می‌توان حقوق پس از مرگ فرد را توجیه کرد، تا آن جا که محتوای این حقوق از ویژگی‌های اخلاقی بسیار مهم برای حفظ حقوق پس از مرگ، یعنی تجربیات گذشته و قابلیت‌های شناختی افراد، عضویت مداوم آنها در جامعه اخلاقی آن‌ها استنباط می‌شود و در واقع «**موجودیت نمادین**» برای آن‌ها ثابت می‌گردد.

مطابق نظریه منفعت، حقوق پس از مرگ را می‌توان به صورت زیر دسته بندی نمود:
الف- حقوق پس از مرگ باید به اقدامات متوفا در زندگی اش یا وعده‌هایی که به او داده شده یا او وعده کرده مرتبط باشند. حقوقی که احقاق آن توسط متوفا پیش بینی شده یا او به آن امیدوار بوده، در این دسته قرار می‌گیرند، حتی اگر زمانی که زنده بوده برای اجرای آن، دست به هیچ اقدام مثبتی نزده باشد.

ب- فرد متوفا یا سوژه انسانی می‌تواند دارای حقوقی سازگار با اشخاص قابل شناسایی و اعضای گروه اخلاقی انسانی باشد. شناسایی حقوق، منجر به پذیرش «وجود نمادین» شخص پس از مرگ می‌شود. این حقوق متفاوتند که از جمله می‌توان حق یادآوری مثبت شخصیت و

بدن شخص پس از مرگ، حق برخورد با احترام، حق حمایت قانونی به عنوان یکی از اعضای جامعه مذهبی، سیاسی یا قومی، حق شهرت و... را نام برد. با این همه با عنایت به پیشرفت روزافزون علوم و پیچیده‌تر شدن زندگی انسان و به تبع آن به وجود آمدن موضوع‌های جدید حقوقی، پیشنهاد می‌گردد قانون‌گذار حکم موارد دیگر مانند حق شهرت (حق جلوت)^۱، حق اهدای جسد برای تشریح جهت اهداف علمی و آموزشی، حق بر فراموش شدن^۲، باروری پس از مرگ و سایر موارد جدید مربوط به حقوق درگذشتگان را به طور صریح مشخص نماید.

بیانیه نبود تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را شامل پرهیز از دزدی ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوءرفتار و غیره، به‌طور کامل رعایت شده است.

قدردانی

نویسنده، مراتب قدردانی خود را از سردبیر خردمند، اعضای محترم هیأت تحریریه و مدیر داخلی محترم فصلنامه علمی و ارزشمند مطالعات حقوق خصوصی دانشگاه تهران، به‌دلیل دانش‌محوری، راهنمایی‌های مستمر و سرعت و دقت در اجرای امور اعلام می‌دارد.

منابع

ابن رشد، محمد بن احمد (۲۰۱۵ م)، *بدایه المجتهد و نهایه المقتصد*، ج ۴، قاهره: المكتبة الشروق الدولية.

ادیبی، احمد؛ الشریف، محمدمهدی؛ آرش پور، علیرضا (۱۴۰۲). بررسی تطبیقی تداوم حقوق پس از مرگ و امکان طرح نظریه شخصیت حقوقی متوفا. *مجله پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب*، (۱۰)، شماره پیاپی ۳۷، ۱-۲۴. doi: 10.22091/csiw.2023.9180.2397

اسفهبندی، خسرو؛ عباسعلی سلطانی؛ محمدتقی قبولی درافشان (۱۳۹۹). بررسی حقوق معنوی میت با تأکید بر حکم حدّ قذف میت در فقه امامیه. *فصلنامه جستارهای فقهی و اصولی*، (۶)، شماره پیاپی ۲۱، ۱۶۳-۱۹۴. doi:10.22034/jrj.2019.53083.1608

۱. برای مطالعه بیشتر در خصوص حق شهرت یا حق جلوت رش: میرشکاری، عباس، «بهره برداری تجاری از شهرت درگذشتگان»، *مجله تحقیقات حقوقی*، سال ۱۳۹۸، دوره ۲۲، شماره پیاپی ۸۵.

اسمارت، جی. جی. سی (۱۳۹۲). *فایده‌گرایی (دانشنامه فلسفه اخلاق)*. ترجمه انشاء. رحمتی، چ اول، تهران: سوفیا.

انصاری، مرتضی (۱۴۱۱ق). *المکاسب*. چ اول، قم: دارالذخیر.

جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۷). *مجموعه محشی قانون مدنی*. چ سوم، تهران: گنج دانش.

سلیمانی درچه، محمد (۱۳۹۳). *آشنایی با مفهوم حقوق عمومی و بررسی مفهوم حق*. تهران: پژوهشکده شورای نگهبان.

شفیعی سردشت، جعفر (۱۳۹۴). *نزاع اراده‌گرایان و سودگرایان در مفهوم حق*. تحقیقات حقوقی، ۱۸(۶۹)، ۲۰۹ - ۲۴۶: https://lawresearchmagazine.sbu.ac.ir/article_56271.html

(۲۰ شهریور ۱۴۰۳).

شهید ثانی، زین الدین بن علی، (۱۲۶۸ ه.ق)، *مسالك الافهام فی شرح شرایع الاسلام*، ج ۲، دارالهدی للطباعة و النشر.

طالبی، محمدحسین (۱۳۹۰). *چالشی در مهم‌ترین نظریه‌های فلسفی غرب درباره معنای حق*. *دوفصلنامه حقوق تطبیقی*، شماره ۲۱، شماره پیاپی ۸۸، ۱۲۲ - ۱۳۳:

https://journals.mofidu.ac.ir/article_47010.html (۲ مرداد ۱۴۰۳)

قاری سیدفاطمی، سیدمحمد (۱۳۸۲). *حقوق بشر در جهان معاصر: درآمدی بر مباحث نظری*. مفاهیم، مبانی، قلمرو و منابع (ج ۱). چ اول، تهران: شهر دانش.

کاپلستون، فردریک (۱۳۸۸). *تاریخ فلسفه*. ترجمه جلال الدین مجتوی، ج ۸، تهران: علمی و فرهنگی سروش.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۵). *مبانی حقوق عمومی*. چ ششم تهران: میزان.

کاظمی، محمد (۱۴۰۰). «نظریه قائم مقامی ورثه در فقه اسلامی و حقوق موضوعه ایران»، *فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی*، دوره ۵۱، شماره ۳، ۵۲۳-۵۴۵.

doi: 10.22059/JLQ.2021.292796.1007305

کرباسی، محمدابراهیم بن علی (۱۴۳۱ ق)، *الإرث فی الفقه الجعفری*. بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات.

کلینی، ابوجعفر (۱۳۶۷). *الفروع من الکافی*. ج ۷، چ سوم، تهران: دارالکتاب الاسلامیه.

گرچی، ابوالقاسم (۱۳۷۸). *مناسبات حق و تکلیف از دیدگاه اسلام*. *مجله مجتمعه آموزش عالی*، قم، (۲)، ۵ - ۱۸. <http://noo.rs/y4Fuc> (۲ مرداد ۱۴۰۳)

مظهرقراملکی، علی؛ قدرتی فاطمه؛ نظری توکلی، سعید (۱۳۹۵). *شاخصه‌ها و احکام حقوق وابسته به شخصیت انسان*. *فقه و مبانی حقوق اسلامی*، (۲) ۴۹، ۲۷۹ - ۲۹۳: <http://noo.rs/LOCAN>

(۲۰ شهریور ۱۴۰۳)

موسوی خمینی، روح الله (۱۳۹۲)، *ترجمه تحریرالوسیله*، ج ۱، چ چهارم، تهران: چاپ و نشر عروج.

میرشکاری، عباس (۱۳۹۸). *بهره‌برداری تجاری از شهرت درگذشتگان*. *مجله تحقیقات حقوقی*، (۲۲)، شماره پیاپی ۸۵، ۹۷ - ۱۲۰: doi:10.29252/lawresearch.22.85.97

میل، جان استوارت(۱۳۸۵). رساله درباره آزادی، ترجمه: جواد شیخ الاسلامی، چاپ پنجم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

نجفی، محمدحسن(۱۳۶۲). جواهرالکلام فی شرح شرایع الاسلام، ج چهارم، چاپ هفتم، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

والدرون، جرمی (۱۳۸۱). «فلسفه حق»، ترجمه: محمدرضا ظفری، مجله علوم سیاسی، شماره ۱۸، صص ۱۴۹ تا <http://noo.rs/cor2d:183> (۳ مرداد ۱۴۰۳).

References

- Adibi, A., al-Sharif, M. M., & Arashpour, A. (2023). A Comparative Study of the Continuity of Rights after Death and the Possibility of Recognizing the Legal Personality of the Deceased. *Journal of Comparative Research on Islamic and Western Law* 10(37),1-24
doi: 10.22091/csiw.2023.9180.2397
- Ansari, M. (1411 AH). *Al-Makasib*. 1st ed. Beirut: Dar al-Dhakhair.
- Aristotle (1985). *Nicomachean Ethics*. trans. Terence Irwin, Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Belliotti, R. A. (1979). Do Dead Human Beings Have Rights?. *The Personalist*, 201-210.
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1468-0114.1979.tb07174.x> (Accessed: 24 September 2024)
- Bentham, J. (1789). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon.
- Bentham, J. (1970). *Of Laws in General*. Edited by H. L. Hart, London: Athlone Press.
- Bradley Ben (2009). *Well-Being and Death*. Oxford: Oxford University Press.
- Brecher, B. (2002). Our Obligation to the Dead. 19(2) *Journal of Applied Philosophy*, 109-119
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1468-5930.00208>
(Accessed: 23 September 2024)
- Copleston, F. (2009). *A History of Philosophy*. Translated by Jalal al-Din Mojtavavi. Vol. 8. Tehran: Scientific and Cultural of Soroush Publications. [in Persian]
- Dworkin, R. (1977). *Taking Rights Seriously*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Epicurus (1994). *The Art of Happiness*. trans. George K. Strodach, New York: Penguin Books
- Esfahbodi, K., Soltani, A. A., & Qabouli Dorafshan, M. T. (2020). An Examination of the Moral Rights of the Deceased with Emphasis on the Qadhf Right of the Dead in Imami Jurisprudence. *Journal of Jurisprudential and Principled Studies* 6(21), 163-194.

- doi:10.22034/jrj.2019.53083.1608
- Golding, M. (1972). Obligations to Future Generations. *The Monist*, (56), 357 – 364.
<https://academic.oup.com/monist/articleabstract/56/1/85/987648?redirectedFrom=fulltext&login=false> (Accessed: 23 September 2024)
- Gorji, A. (1999). The Relationship between Right and Duty from the Perspective of Islam. *Journal of Qom Higher Education Complex*, (2)..
<http://noo.rs/y4Fuc> (Accessed: 23 July 2024)
- Harel, A. (2004). Theories of Rights, Martin P. Golding & William A. Edmundson (eds.). *The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory*. Oxford, UK: Blackwell, (73), 69-124.
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/9780470690116.ch13> (Accessed: 20 August 2024)
- Hart, H. L. A. (1961). *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon Press.
- Hobbes, T. (1996). *Leviathan*. ed. Richard Tuck, Oxford: Oxford University Press
- Ibn Rushd, Muhammad ibn Ahmad (2015). *Bidayat al-Mujtahid wa Nihayat al-Muqtasid*. Vol. 2. Cairo: al-Maktabah al-Shuruq al-Dawliyyah.
- Jafari Langroudi, M. J.r (2008). *Annotated Collection of the Civil Code*. 3rd ed. Tehran: Ganj-e Danesh Publications.
- Kamm, F.M. (2002). *Rights*. Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law, Oxford University Press.
- Karbasi, Mohammad Ebrahim ibn Ali (1431 AH). *Al-Irth fi al-Fiqh al-Ja'fari*. Beirut: Mu'assasat al-A'lami li al-Matbu'at.
- Katouzian, N. (2016). *Foundations of Public Law*. 6th ed. Tehran: Mizan Publications.
- Kazemi, M.(2021). Inheritance Subrogation Theory In The Islamic and Iranian Law, private Law studies Qunterly. Volume 51, Issue 3. pages 523-545. doi: 10.22059/JLQ.2021.292796.1007305 [in Persian]
- Kramer, M. H. (2001a). *Getting Rights Right*. Rights, Wrong and Responsibilities, Cambridge: Palgrave Macmillan.
- Kramer, M. H. (2001b). Do Animals and Dead People Have Legal Rights?. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=258446 (Accessed: 08 October 2024)
- Kulayni, Abu Ja'far Muhammad ibn Ya'qub (1988). *Al-Furu' min al-Kafi*. Vol. 7. 3rd ed. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- MacCormick, N. (1977). *Rights in Legislation*. Law, Morality and Society: Essays in Honor of H. L. A. Hart. Edited by P. Hacker & J. Raz. Oxford: Oxford University Press.
- MacCormick, N. (1982). *Children's Rights: A Test-Case for Theories of Right*. in MacCormick, Neil, legal Right and Social Democracy – Essays in Legal and Political Philosophy, Oxford: Clarendon Press.

- Mazhar Qaramalaki, A., Qodrati, F., & Nazari Tavakkoli, S. (2016). Characteristics and Rules Governing Rights Related to Human Personality. *Islamic Jurisprudence and Foundations of Islamic Law* 49(2), 279 – 293 <http://noo.rs/IOCAN> (Accessed: 10 September 2024)
- Mill, J. S. (1859). *On Liberty*. London: John W. Parker and Son
- Mill, J. S. (1861). *Utilitarianism*. London: Parker, Son, and Bourn
- Mill, J. S. (2006). *On Liberty*. Translated by Javad Sheikh al-Eslami. 5th ed. Tehran: Scientific and Cultural Publications. [in Persian]
- Mirshkari, A. (2019). Commercial Exploitation of the Reputation of Deceased Persons. *Legal Research Journal* 22, (85), 97 – 120. doi:10.29252/lawresearch.22.85.97.
- Mousavi Khomeini, R. (2013). *Translation of Tahrir al-Wasilah*. Vol. 1. 4th ed. Tehran: Orouj Publications, Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works.
- Najafi Javaheri, M. H. (1983). *Jawahir al-Kalam fi Sharh Shara'i al-Islam*. Vol. 40. 7th ed. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi.
- Qari Seyyed Fatemi, S. M. (2003). *Human Rights in the Contemporary World: An Introduction to Theoretical Discussions—Concepts, Foundations, Scope, and Sources*. Vol. 1. 1st ed. Tehran: Shahr-e Danesh Legal Research Institute.
- Raz, J. (1984). On the Nature of Rights. *Mind*, New Series, Vol.93, No.370, 194-214. (<https://www.jstor.org/stable/2254002>) (Accessed: 16 August 2024)
- Raz, J. (1986). *The Morality of Freedom*, Oxford University Press.
- Shafiei Sardasht, J. (2015). The Dispute between Will Theorists and Utilitarian Theorists concerning the Concept of Right. *Legal Research Journal* 18(69), 209-246. https://lawresearchmagazine.sbu.ac.ir/article_56271.html (Accessed: 10.09.2024)
- Shahid al-Thani, Zayn al-Din ibn Ali (1850). *Masalik al-Afham fi Sharh Shara'i al-Islam*. Vol. 2. Qom: Dar al-Huda li al-Tiba'ah wa al-Nashr.
- Smart, J.J.C. (2013). *Utilitarianism*. In *Encyclopedia of Moral Philosophy*. Translated by Enshaallah Rahmati, 1st ed. Tehran: Sophia Publications. [in Persian]
- Soleimani Dorcheh, M. (2014). *Introduction to Public Rights and an Examination of the Concept of Right*. Tehran: Guardian Council Research Institute.
- Sperling, D. (2008). *Posthumous Interests Legal and Ethical Perspectives*, Part of Cambridge Law, Medicine and Ethics, Hebrew University of Jerusalem.
- Talebi, M. H. (2011). A Challenge to the Major Western Philosophical Theories concerning the Meaning of Right. *Comparative Law Quarterly*, (21), serial no. 88, 102 – 122.

https://journals.mofidu.ac.ir/article_47010.html(Accessed: 23 July 2024)

Waldron, J. (2002). Philosophy of The Right. Translated by Mohammad Reza Zafari. *Political Science Journal* (18),149 – 182 [*in Persian*]
<http://noo.rs/cor2d> (Accessed:24 July2024)